

SYSTEM PROTITURECKEJ OBRANY NA ÚZEMÍ SLOVENSKA V DRUHEJ POLOVICI 16. STOROČIA

VOJTECH D A N G L

DANGL, V.: The Anti-Turkish Defence System in the Territory of Slovakia in the Second Half of the 16th Century. *Vojenská história*, 10, 4, 2006, pp 26 – 42, Bratislava.

In the introduction the author of the study notes that after Otoman's occupation of Budin in 1541 it came to reassessment of the organisation of military defence of the country. He points out that before 1556 it referred mainly to building and arranging the defence within the bounds of possibility mainly through repair and modernisation of older castles, cloisters etc. From 1556 the construction of fortification defensive system in Hungary got a new dimension and more complex form while the attention was moved to strategically more important castles and defensive complexes together with a gradual formation of multilateral line of fortifications and places fortified to depth capable of catching the Turkish invasions also after the fall of fortifications in the first line and defensive facilities are adapted to new battle conditions. The author reminded that also city fortifications or fortified towns with more resistant and larger defensive systems and internal equipment had come to the fore. In other parts of the study the author observes numbers of new castles or modernisation of older ones and briefly evaluates their strategic importance, way of siege of fortifications by Ottomans in our territory, numbers of garrisons. During 15-year war when changes in quality of imperial and royal troops started to be shown more significantly, there were also shifts in strategic thinking in the Court War Council and an increase of activity in the field. Military history. Slovakia. Anti-Turkish Defence System. Second Half of the 16th Century.

Strata vonkajšej, južnej obrannej línie a vojenské úspechy Osmanov, korunované obsadením Budína v roku 1541 a rozvinutím ďalšej ofenzívy, nútili prehodnotiť stav organizácie vojenskej obrany krajiny. Oveľa intenzívnejšie než predtým sa začali hľadať nové finančné a iné materiálne, ako aj organizačné a vojenské zdroje, ktoré by po posilnení ústrednej vlády zodpovedali zladeniu obranných zámerov a urýchlili budovanie novej vnútornej obrannej línie. Tá sa na severe krajiny posunula k Dunaju a neskôr k Ipl'u, a tak zohrala v dejinných peripetiách Slovenska a jeho obyvateľstva mimoriadne významnú úlohu.

Rozvoj vojenského umenia v 16. storočí automaticky predurčoval výhody obranného spôsobu boja, zakladajúceho sa predovšetkým na využití hradov, pevností, opevnených strategických bodov vo vzájomnej väzbe s terénom, resp. reliéfom krajiny. Svoju úlohu pritom zohrávalo nielen to, že prostriedky obrany boli silnejšie a účinnejšie než prostriedky útoku, že hrady a pevnosti dokázali s oveľa menšou posádkou odolávať útoku početne silnejších vojenských zoskupení, viazať protivníka na dlhší čas na danom mieste a odčerpávať mu sily z iných miest, ale aj to, že útočiaca strana nemohla predlžovať obliehanie dlhšie, než dva – tri, výnimočne štyri mesiace, zo zásobovacích a zdravotných dôvodov. Tie sa po uplynutí tohto času spravidla natoľko zhoršili, že velenie sa rozhodlo podniknúť generálny útok na hradby a v prípade jeho neúspechu ustúpiť. Dôležitým fenoménom bola aj skutočnosť, že hoci sa väčšina tureckých útokov na uhorské hrady skončila úspešne, ak sa takýto hrad dostal opäť do rúk domácich, Turci museli svoj nástup so všetkými z toho vyplývajúcimi nákladmi a konzekvenciami zopakovať. Postupom času sa spevňovaním a modernizovaním hradných sústav predlžoval aj čas potrebný na ich obliehanie, čo pri ich zásobovaní dostatočným množstvom potravín, ako aj výzbroja a obsadením bojaschopnou posádkou, bolo ďalšou výhodou obrany vo vzťahu k útoku.¹

¹ SZÁNTÓ, I.: A végvári rendszer kiépítése Magyarországon. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominata. Acta Historica, zv. 38. Szeged 1971, s. 5.

Už predtým priame bojové strety ukázali taktickú prevahu osmanského vojska v poli, kde im kresťanské poľné armády nedokázali účinne vzdorovať, takže sa opäť výrazne prejavovala potreba čeliť Osmanom, najmä využitím viacstupňovej pevnostnej siete.² Viedenská Dvorská vojnová rada roku 1577 predostrela zreteľne panovníkovi, že „...hradná sústava je jediným prostriedkom, ktorou je Vaša Výsosť schopná zadržať silu a postup nepriateľa, a za ktorou Vaše krajiny a národy sa môžu cítiť v bezpečí“.³ Potvrdila tým užitočnosť dlhodobého, aj keď pre chronický nedostatok peňazí, len s vynaložením veľkého úsilia realizovaného snaženia. Výstavba tejto pevnostnej sústavy si totiž vyžadovala nesmierne veľké finančné prostriedky, ktoré presahovali možnosti krajiny i panovníka, a to nehovoríme o ich zásobovaní a obsadení bojaschopnými posádkami. V odbornej literatúre sa už dávnejšie dokázalo, že neustála turecká hrozba, ktorá znamenala takmer permanentný vojnový stav, viedla k tomu, že domáce príjmy ani zďaleka nedokázali pokryť požadované finančné nároky na obranu.⁴ Aj z toho dôvodu táto výstavba prešla viacerými štádiami.

Do roku 1556 išlo najmä o budovanie a organizovanie obrany v rámci daných základov a možností, predovšetkým opravou, spevňovaním a modernizáciou starších hradov, kláštorov, strážnych objektov, veží, strategicky významnejších vyvýšených bodov, výstavbou palánk a pod. Hlavnou náplňou prác, súvisiacich s touto výstavbou, bolo u strategicky významnejších hradov prispôbenie ich stredovekej architektúry novým podmienkam silnejšieho delostreleckého obliehania. Predovšetkým sa obranné systémy spevňovali a rozširovali čo najdostupnejšími prostriedkami. Značnou mierou sa na tejto fáze podieľali ešte svetskí a cirkevní majitelia a v rámci spoločnej snahy o zadržanie osmanského náporu dochádza aj k užšej spolupráci s panovníkom, k jasnejším určeniam v zákonne vymedzených povinnostiach pri budovaní a spevňovaní fortifikácií a obrane hradov v Uhorsku.

Svoj podiel na snahe o preorganizovanie a zlepšenie obrany mal aj fakt, že osmanský postup začal ohrozovať aj Dolné Rakúsko, Štajersko a prístupové trasy na Viedeň, čo automaticky viedlo aj k väčšej zainteresovanosti panovníka na obrane v tejto oblasti sústredenej pevnostnej línie. Uhorské stavy upozorňujú roku 1547 panovníka, že na údržbu hradnej sústavy v Uhorsku „je potrebná finančná a vojenská pomoc Jeho Svätej cisárskej a kráľovskej Výsosti a ríšskych kniežat...lebo samotné uhorské vojenské dane na ňu v žiadnom prípade nebudú postačovať“.⁵ Už rok predtým v prosbe adresovanej Ferdinandovi I. vymenovali aj hrady, obranu ktorých by mal panovník finančne zabezpečiť, lebo tieto vďaka tureckej rozpínavosti prišli o všetky pramene príjmov. Okrem hradov v Zadunajsku, konkrétne menujú aj obranné body na severovýchod od Dunaja na území dnešného Slovenska.⁶ Aj keď ešte v tom istom roku boli do niektorých pevností na sever od Balatonu dosadené žoldnierske posádky, najaté za peniaze dolnorakúskych stavov, získané finančné prostriedky a dočasné spevňovacie práce sa neukázali dostatočne účinnými a Turkom sa do roku 1552 podarilo z veľkej časti prelomiť obrannú líniu v oblasti južného slovenského pohraničia. Bezútešnosť posádok menších hradov v tejto oblasti je možné veľmi zreteľne sledovať na páde hradu Drégel', ktorý predchádzal porážke kresťanských vojsk v bitke pri Plášťovciach v auguste roku 1552.⁷

²PERJÉS, G.: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356 – 1699). In: Hadtörténelmi Közlemények, 14, 1967, č. 2, s. 339-372.

³Ref. 1, s. 11.

⁴Podrobnejšie pozri NÉMETH, H. I.: Mestská politika Uhorského kráľovstva v období raného novoveku. In: Z Bardejova do Prešporku (ed. Csukovits, E. – Lengyelová, T.). Prešov – Bratislava 2005, s. 285-308, tiež PÁLFFY, G.: A Török elleni védelmi rendszertörténete a kezdetektől a 18. század végéig. In: Történelmi Szemle, 38, 1996, č. 2-3, s. 193-195.

⁵Citované podľa PÁLFFY, ref. 4, s. 179-180.

⁶Tamže, s. 180.

⁷K priebehu bitky pozri VÉRCSE, M.: A pákányi csata – Parkanská bitka. Dunajská Streda 2003; DANGL, V.: Bitky a bojiská v našich dejinách. Od Samovej ríše po vznik stálej armády. Bratislava 2005, s. 95-101; DANGL, V.: Turecké vpády na Slovensko, bitka pri Plášťovciach roku 1552. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť, 1997, č. 1, s. 34-36.

Tento hrad patril k majetku ostrihomskeho biskupstva, a tak aj hradného kapitána Juraja Šuchu (v maďarskej literatúre známy pod menom Szondy) menoval ostrihomský biskup Pavol Várday. Význam tohto nevelkého, ale svojou polohou dôležitého hradu vzrástol potom, keď po obsadení Budína Turkami roku 1541 Osmani získali aj Ostrihom, Višegrád, Stoličný Belehrad, Vacov, Hatvan i Novohrad, teda silnejšie obranné centrá. Po týchto úspechoch totiž budínsky paša vyzval aj viaceré slovenské stolice, aby sa mu podrobili, menšie turecké oddiely podnikali pustošivé výpravy aj na územie Slovenska a vzrástli obavy o osud banských miest. Nebezpečenstvo útokov viedlo krajinský snem k uzneseniu o potrebe posilniť hrady v Poiplí, medzi inými aj hrady a opevnené obranné oporné body v Bujaku, Sečanoch, Drégeli, Leviciach a premonštrátsky kláštor v Šahách.

Juraj Šucha, ktorý bol za kapitána hradu Drégel' menovaný roku 1546, ho našiel v dezolátnom stave. Ešte v júli 1550 posádku hradu tvorilo iba asi 60 mužov. Až roku 1552, keď sa už turecká hrozba stala maximálne akútnou, panovník najal 40 príslušníkov pechoty, ktorí mali posádku posilniť. V čase tureckého obliehania obrancovia disponovali iba s 12 hradnými puškami a niekoľkými delami malých kalibrov, pričom počet obrancov, vrátane bojascapných mužov, ktorých s veľkou pravdepodobnosťou Šucha získal na obranu hradu, sa pohyboval medzi 150 až 250 mužmi.⁸ Šucha už predtým robil maximum pre to, aby vyššie orgány upozornil na zlý stav, jeho výzvy však nenašli adekvátnu odozvu. Najnutnejšie opravy na rozpadávajúcich sa múroch vykonávali obyvatelia z okolitých obcí pod dohľadom samotného kapitána hradu. Za takýchto podmienok, bez pomoci zvonka, posádka hradu nemohla dlhšie odolávať a mnohonásobnej presile musela podľahnúť. Šucha odmietol kapitulovať a s celou posádkou padol.⁹ Posádky iných menších hradov sa nezachovali tak hrdinsky, ale kapitulovali, alebo ich predčasne opustili. Na ich obhajobu treba poznamenať, že mnohokrát aj niekoľko mesiacov nedostávali žold, ich zásobovanie viazlo a nemali ani veľké vyhliadky na vyslanie oslobodzujúcich oddielov.

Uvedené skutočnosti viedli k tomu, že od roku 1556 dostáva výstavba pevnostného obranného systému v Uhorsku novú dimenziu. Ukazuje sa nevyhnutná potreba jednotného postupu, a tak sa novozriadená viedenská Dvorská vojnová rada ujíma svojej funkcie koordinátora systému obrany. Myšlienka obrany Viedne a dedičných rakúskych krajín sa stáva základnou strategickou koncepciou, ktorej sa prispôsobuje aj realizácia obranných systémov na území Uhorska, resp. Slovenska.¹⁰ Prestavba hradov a budovanie nových fortifikačných zariadení dostávajú ucelenejšiu podobu a po fortifikačno-technickej stránke sa objavujú a množia najmä viacuholníkové tvary. Prevažuje síce starotaliansky štýl kombinovania dreva a zeminy, ale stále vo väčšej miere sa presadzujú novotalianske prvky bastiónového opevnenia. Pozornosť sa presúva na strategicky významnejšie a väčšie hrady a obranné komplexy. V tomto období dochádza k prestavbe a modernizácii Rábu (Győr), Komárna, Ostrihomu, Jágru (Eger) a ďalších pevností.¹¹ Nová pevnostná línia už nebola iba reťazou väčších, či menších hradov, ale postupne sa vytvorila viacnásobná línia pevností a opevnených miest aj do hĺbky, schopná zachytávať turecké útoky a vpády, resp. spomaľovať ich postup aj po páde pevností v prvej línii obrany. Tento systém bol zefektívnený tým, že k jednotlivým väčším hradom patrili aj menšie hrady a opevnené body, ktoré ako predpolia zväčšovali rádius kontroly a obrany týchto

⁸RÓNAI HORVÁTH, J.: Szondi György. In: Szondi Album. Drégelyi emléklapok. Ipolyság 1886, s. 46. Údaje o počte obrancov sa v odbornej literatúre líšia, uvedený počet sa však aj z hľadiska vojenshistorického rozboru zdá najpravdepodobnejší. Bližšie pozri tiež ACSÁDY, I.: Drégely és hőse. In: Századok, 1887, č. 1.

⁹Podrobnejšie k priebehu obliehania pozri ACSÁDY, ref. 8; Szondi Album. Ipolyság 1886, s. 17-65; DANGL, V.: Hrdinský obranca hradu Drégel'. In: Obrana, 10, 2002, č. 19, s. 15. K vojenskému významu hradu Drégel' v čase tureckého panstva pozri MATUNÁK, M.: Vojenská úloha Drégela a Palánky pod Turkami (1552 – 1593). In: MATUNÁK, M.: Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí (zost. V. Kopčan). Bratislava 1983, s. 149-214.

¹⁰Podrobnejšie k činnosti Dvorskej vojenskej rady pozri REGELE, O.: Der österreichische Hofkriegsrat 1556 – 1848. Wien 1949, s. 13-17.

¹¹Ref. 1, s. 11.

materských obranných centier. Tento viacnásobný reťazový systém umožňoval v prípade straty významnejšej pevnosti nahradiť jej úlohu v druhej línii inou pevnosťou. Tak napr. po páde Ostrihomu roku 1543 preberajú jeho funkciu brániť prístupovú cestu na Viedeň Šurany a neskôr Nové Zámky. Po páde Drégel'u pripadlo bránenie hlavného ťahu proti bankským mestám Leviciam.¹² Samozrejme, že aj pád menších pevností, ako to bolo napr. aj v prípade Drégel'u, mohol vyvolať reťazovú reakciu straty ďalších pevností. Pád tohto relatívne malého hradu viedol k strate celej skupiny pevností v Poiplí.

Od konca šesťdesiatych rokov 16. storočia, keď panovník, ústredné úrady a uhorský snem vytvorili vhodnejšie podmienky pre modernizáciu protitureckej hradnej línie, čomu nahrávalo aj relatívne pokojné obdobie po Drinopolskom mieri, sa prestavba hradov a budovanie pevností z veľkej časti dostáva do rúk skúsených talianskych vojenských fortifikačných staviteľov. Obranné zariadenia sa v maximálnej miere prispôsobujú novým podmienkam boja. Pri týchto renesančných prestavbách išlo predovšetkým o zásadu umožniť krížovú paľbu obrancov, znásobiť palebnú silu pevností, čo najviac odsunúť nepriateľove delostrelectvo. Vytvárajú sa plošne veľké predhradia a predhradbia, ktorých úlohou bolo predĺžiť dobu obliehania pevnosti a čo najviac znemožniť protivníkovi jeho dobytie. Budujú sa nové typy ušnicových bást a bastiónov, upravujú vstupy, murované obranné pásma a pod. Vzniká nový prvok na ochranu kurtiny proti nepriateľskej paľbe tzv. ravelin, ktorý na spojnici špičiek susedných bastiónov zaisťoval ich ochranu a ďalšie stavebné prvky umožňujúce účinnejšiu obranu.¹³

Do popredia sa dostávajú aj mestské pevnosti, resp. opevnené mestá (Festungs-stadt) s odolnejším a rozmernejším obranným systémom a vnútorným vybavením, vrátane možnosti ubytovať aj veľké posádky a schopnosti obstáť aj pri dlhšie trvajúcom obliehaní. Rast významu týchto opevnených miest bol zviazaný aj s rastom významu obranných prostriedkov nad útočnými, čo zvyhodňovalo obrannú stratégiu, najmä v dobe, keď osmanské vojenstvo v poli dokazovalo svoju nadradenosť. Nezanedbateľným prvkom tu bola aj stúpajúca hospodárska váha meštianstva a potreba zásobovať čoraz početnejšie armády a vojenské oddiely. Tieto sa už nemohli samozásobovať z bezprostredného okolia, ale bolo potrebné pre ne pripraviť zásobovacie centrá a tie náležite brániť. Najvhodnejšími sa ukazovali práve väčšie pevnosti

¹²Tamže, s. 12. Podrobnejšie CSORBA, Cs.: Esztergom hadi krónikája. Budapest 1978.

¹³Okrem vyššie uvedenej literatúry podrobnejšie k stavebnému vývoju hradov a pevností v 16. storočí a k ich strategickému využitiu pozri GÜNTHEROVÁ, A.: Hradý v dejinách Slovenska. In: FIALA, A. – FIALOVÁ, H.: Hradý na Slovensku. Bratislava 1966; BOCHENEK, R.: Od palisád k podzemným pevnostem. Praha 1972; GERÓ, L.: Magyarországi várépítészet. Budapest 1955; GERÓ, L.: Magyar várak. Budapest 1968; MAROSI, E.: Itáliai hadiépitészek részvétele a magyar várrendszer kiépítésében 1541 – 1592. In: Hadtörténelmi Közlemények, 21, 1974, č. 1, s. 28-74; BENDE, I.: A törökkori magyar végvárakról. In: Hadtörténelmi Közlemények, 18, 1971, č. 3, s. 501-527; KOPČAN, V. – KRAJČOVIČOVÁ, K.: Slovensko v tieni polmesiaca. Martin 1983, s. 116-176; KUPKA, V.: Staviteľ, obránci a dobyvatelé pevností. Praha 2005, s. 10-12; DANGL, V.: K otázke protitureckej obrany a pevnostného systému v 16. storočí v Uhorsku. In: Fortifikace a obrana státu – Fortifications and defense of the state, zv.1, Praha 1995, s. 48-63; DANGL, V. – KOPČAN, V.: Vojenské dejiny Slovenska (1526 – 1711), zv. II. Bratislava 1995, s. 58-68; KOPČAN, V.: Turecké nebezpečenstvo a Slovensko. Bratislava 1986; PATAKI, V.: A XVI. századi várépítés Magyarországon. In: A Bécsi Magyar Intézet Évkönyve, I. Budapest 1931, s. 98-132; DOMONKOS, GY.: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI. – XVII. században. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1986, č. 1, s. 47-110; MAGGIOROTTI, L. A.: A hadiépitészet Magyarország történetében. In: Hadtörténelmi Közlemények, 36, 1935, s. 1-40; LICHNER, J.: Stavebný charakter mestských hradieb a opevnení z čias tureckého nebezpečenstva na Slovensku. In: Vlastivedný časopis, 13, 1964, č. 1, s. 1-12; FIALA, A.: Pokrokové prvky fortifikačnej architektúry 16. storočia. In: Pamiatky a múzeá, 1996, č. 3, s. 24-27; GECSÉNYI, L.: A 16. – 17. századi magyarországi várfejlesztés kérdéséhez (Az erődvár megjelenése). In: Unger Mátyás Emlékkönyve. Budapest 1991, s. 145-158; NÉMETH, I.: Végvárak, városok, haseregszállítók (A felső-magyarországi városszövetség és a védelmi rendszer, 1526 – 1593). In: Történelmi Szemle, 42, 2000, s. 203-243; NAGY, L.: A végvári dicsőség nyomában. Budapest 1978; PÁLFFY, G.: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. In: Történelmi Szemle, 38, 1996, s. 163-217; Magyarország hadtörténete, zv. I. Budapest 1984, s. 164-228. SUCHÝ, M.: Postavenie miest na Slovensku v 16. – 17. storočí. In: Historické štúdie, 17, 1972, s. 149-154; SZEGŐ, P.: Végváraink szervezete a török betelepedésétől a tizenöt éves háború kezdetéig (1541 – 1593). Budapest 1911.

mestského typu. Táto nadväznosť na zásobovacie základne zároveň vyžadovala zaisťovať si zásobovacie trasy a nenechávať v tyle hrady s nepriateľskou posádkou, ktorá by mohla toto zásobovanie narušovať. Ustajňovanie väčšieho množstva koní a ubytovávanie jazdcov si taktiež vyžadovalo určité podmienky, ktoré sa dali najlepšie splniť práve v týchto opevnených mestách.

Pevnostné mestá a ich okolie boli najvhodnejším miestom na sústreďovanie väčších vojenských síl pred výpravami, aj čo do rozlohy, remeselnej základne, zásobovania a relatívnej bezpečnosti. Rôzni remeselníci, zbrojáři, puškári, remenáři, kováči a iní majstri tvorili nevyhnutnú zložku vojsk. A tí sa sústreďovali v mestách. Tieto mestá ležali spravidla na dôležitých cestných a riečnych spojoch, čo malo neoceniteľné výhody nielen z hľadiska bezprostrednej obrany krajiny, ale aj z hľadiska bezpečnosti dopravy, obchodu, zásobovania, spojenia s inými hospodárskymi centrami atď. Boj o veľké mestské opevnenia, mestá obohnané silnými a rozmernými múrmi vyčerpávali a rozptyľovali organizáciu útoku ešte skôr, než začalo samotné obliehanie vlastného centra, resp. centier obrany za múrmi mesta. Takto budované centrá sa navzájom mohli podporovať a ich postupné dobýjanie si vyžadovalo značný čas.¹⁴ Okrem toho, pre samotné obyvateľstvo týchto miest prítomnosť vojska v týchto centrách prinášala aj určité hospodárske výhody. Z čisto vojenského hľadiska nebolo zanedbateľné, že sústreďenie vojsk na relatívne malom priestore zvyšovalo jeho mobilizačnú schopnosť, možnosť rýchleho nasadenia do bojových akcií či už v samotnom obliehanom centre alebo mimo neho.

Sústreďovanie obrany do miest s vybudovanými fortifikačnými systémami malo, samozrejme, aj svoje nevýhody. V našich podmienkach to boli predovšetkým napätia a kontroverzie medzi vojakmi a stálym obyvateľstvom miest, vyplývajúce predovšetkým z nedisciplinovanosti, nadradeného a agresívneho chovania vojakov, z vyžadovania takých povinností od mestského obyvateľstva zo strany veliteľov, ktoré im neprislúchali, zo zhoršených zásobovacích podmienok, najmä v prípade dlhšej izolácie takýchto miest a pod. Niektoré mestá, ako napr. Ráb alebo Nové Zámky, sa v určitých obdobiach stávali akýmisi garnizónovými mestami, so všetkými kladnými, ale aj negatívnymi dôsledkami z toho vyplývajúcimi, vrátane skutočnosti, že počet príslušníkov posádok bol mimoriadne vysoký. Niektoré slobodné kráľovské mestá, ako napr. Košice, sa stali strediskami hlavných kapitanátov a vojsko pod nich patriace bolo vyňaté z právomoci mestskej samosprávy. Hlavní kapitáni často zneužívali svoju moc a výraznou mierou zasahovali aj do civilnej správy, z čoho vyplývali mnohé spory. Viaceré sa dotýkali hospodárskych výhod mešťanov, čo vyvolávalo napätia vedúce až k násilnostiam. V Košiciach boli tieto konflikty medzi vojakmi, ich príbuznými a mešťanmi na dennom poriadku.¹⁵

Objavovali sa tu však aj iné skutočnosti, predovšetkým fortifikačno-technického rázu. Väčšina starších miest, zapojených do hraničnej protitureckej línie, nemala vybudované dostatočne silné obranné prostriedky a do šesťdesiatych rokov 16. storočia boli ich obranné možnosti značne obmedzené. Okolo miest sa síce budovali zemné valy, viacnásobné priekopy, ktoré sa napúšťali vodou. Spevňovali sa múry miest a zraniteľné mestské veže sa nahradzovali na obranu výhodnejšími okrúhlymi vežami. Budovali sa predhradbia, palánkovité ohrady, opevňovali a zosilňovali sa vstupy do miest. Neskôr sa tieto spevňovali barbakánom a pod. Avšak podlhovastý pôdorys väčšiny týchto miest, skutočnosť, že v nich často chýbali na obrannú činnosť dôležité viacuholníkové základné štruktúry, znižovali predpoklady pre dlhodobé účinné obranné možnosti.¹⁶

* * *

¹⁴DANGL, ref. 13, s. 51-52.

¹⁵NÉMETH, ref. 4, s. 286-288.

¹⁶BENDE, ref. 13, s. 522.

Najrozsiahléjšie stavebné úpravy sa u nás začali realizovať v Košiciach, najmä po veľkom požari v roku 1556, a to za finančnej pomoci ostatných východoslovenských miest a stolíc. Postoj k mestským hradbám tu mal svoju dávnu tradíciu, veď mesto bolo podľa svedectva spišských kroník obohané murovanými hradbami už roku 1260, podľa iných predpokladov v období po roku 1260.¹⁷ Vo východnej časti košického opevnenia bola už v druhej polovici alebo koncom 15. storočia vybudovaná bašta, ktorá svojou konštrukciou svedčí o enormnej palebnej sile a je výraznou ukážkou fortifikačného staviteľstva počiatku novoveku na území Slovenska.¹⁸ V druhej polovici 16. storočia bol na vonkajšej strane priekopy vybudovaný druhý pás kamenných hradieb doplnených viacuhlovými bastiónmi. Tento okruh obohnali vodnou priekopou a neskôr spevnili zemným valom. Opevňovacie práce Košíc v poslednej tretine sa uskutočňovali podľa návrhu talianskeho majstra Ottavia Baldigara, pričom zo siedmich bastiónov sa dva stavali ako ušnicové.¹⁹

Medzi významné renesančné pevnosti Slovenska patrí predovšetkým Červený Kameň, kde sa podľa všetkého uplatnili fortifikačné princípy teoreticky rozpracované Albrechtom Dürerom v diele *Etliche Unterricht zu befestigung der Stett, Schloß und flecken* vydaného v roku 1527 v Norimberku.²⁰ Stavba, pôvodne opevnené obchodné prekladište a sklad Fuggerovcov, boli vybavené širokými kruhovými, na svoju dobu modernými delovými baštami a dômyselným systémom chodieb a kazemát. Bašty, rátajúce s vyspelým delostrelectvom, boli z diaľky kryté vysokými valmi.²¹

Opevnený kláštor v Bzovíku, prestavaný do podoby štvorcovej pevnosti s mohutnými oblúkovitými baštami, s obydliami pre vojsko, strieľňami a ochodzami v rokoch 1530 – 1545 Zigmundom Balašom, patrí z hľadiska fortifikačnej techniky tiež medzi, na svoju dobu, vyspelé pevnosti na našom území. Z hľadiska strategického zabezpečovala prístup k stredoslovenským bankským mestám. Z vonkajšej strany múru bola obohnaná priekopou širokou až 19 m a hlbokou približne 15 m. Strážnu a signalizačnú vežu tu nahradzovala veža pôvodného románskeho kostola. Osmanmi sa viackrát pokúšali o jej dobytie, avšak neúspešne.²² Podobnú obrannú úlohu z juhu proti útokom na bankské mestá ako Bzovík zastával aj hrad Čabrad', ktorý začali rozširovať viacerými prístavbami už v prvej polovici 16. storočia a zosilnili aj jeho predhradie. Opevnenie hradu malo štyri bašty, pričom na zlepšení obranyschopnosti hradu sa pracovalo aj koncom 16. storočia. Taktiež sa úspešne ubránil osmanským pokusom o dobytie.²³

Pod dozorom cisárskych pevnostných odborníkov boli zdokonalené aj obranné možnosti Trenčianskeho hradu, kde bol dobudovaný systém troch rovnobežných obranných pásiem

¹⁷HALAGA, O.: Počiatky Košíc a zrod metropoly. Košice 1992, s. 200-201; ĎURIŠOVÁ, M.: Opevnenie Košíc. In: *Archeologia historica*, 2004, č. 29, s. 249-260; RÁBIK, V.: Mestské hradby vo svetle stredovekých písomných prameňov. In: *Monumentorum tutela* 16, Bratislava 2005, s. 209; WICK, B.: Kassa története és műemlékei. Košice 1941; JURSA, A.: Stavebný vývoj Košíc. In: *Pamiatky a múzeá*, 1957, s. 160-168.

¹⁸FIALA, ref. 13, s. 24-25.

¹⁹Podrobnejšie LICHNER, ref. 13, s. 3, 9; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 141-144; FIALA, ref. 13, s. 26. K životu a dielu Ottavia Baldigara pozri DOMONKOS, G.: Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon a XVI. század második felében. Ottavio Baldigara élete és tevékenysége. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 111, 1998, č. 4, s. 767-834.

²⁰Podrobnejšie k Dürerovmu prínosu pre vývoj rondelových fortifikácií pozri KUPKA, ref. 13, s. 110-114.

²¹LICHNER, J., ref. 13, s. 3; FIALOVÁ, – FIALA, ref. 13, heslo: Červený Kameň; Stavebný vývoj hradu podrobnejšie MENCLOVÁ, D. – ŠTECH, V., V.: Červený Kameň. Bratislava 1954.

²²KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 124, ZREBENÝ, A.: Z dejín Bzovíka. In: *Vlastivedný časopis*, 1972, s. 97; LÁSZLÓVÁ, H.: Stredoveký stavebný vývoj bzovického kláštora. In: *Pamiatky a múzeá*, 2004, č. 3, s. 32-35. LICHNER, ref. 13, s. 3-4; KOMLÓSOVÁ, M.: Hrad Bzovík. In: *Pamiatky a múzeá*, 1958, 161-162. FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, heslo: Bzovík.

²³PISOŇ, Š.: Hrad, zámky a kaštiele na Slovensku. Martin 1973, s. 104-105; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s.124-126.

s parkanom, dvoma priekopami a samostatnou baštou s vlastnou priekopou. Koncom 16. storočia bolo opevnenie ešte spevnené vonkajšími valmi a boli tu vystavené aj kazematy.²⁴

Veľký rozsah prestavieb sa uskutočnil už pred rokom 1551 vo Fiľakove. Boli výrazne zosilnené vonkajšie múry a nárožia staršieho opevnenia boli zosilnené dvoma polygonálnymi baštami, vybavenými strieľňami pre strelbu z ťažkých i ručných zbraní. V hornom hrade bola vystavaná mohutná kruhová bašta, ktorá ovládala celý priestor južného predhradia. Hrad napriek týmto zdokonaleniam roku 1554 lesťou dobyli Osmani, ktorí tu zriadili samostatný sandžak. Fiľakovo sa potom stalo nástupiskom pustošivých výprav na Pohronie, do povodia Rimavy, Slanej a Hnilca. Až roku 1593 sa podarilo cisárskym vojskám pod velením Mikuláša Pálfiho oslobodiť tento dôležitý strategický bod.²⁵

Zrejme v tomto rušnom období boli spevnené aj múry Modrého Kameňa, ktorý po bitke pri Moháči začal hrať v systéme protitureckej obrany, ako súčasť 35 pevností preddunajského pásma obrany, dôležitú úlohu. Z jeho renesančnej prestavby sa ale takmer nič nezachovalo. V roku 1575 ho po trojdňovom obliehaní Turci dobyli.²⁶ Po páde Modrého Kameňa spojené vojská fiľakovského a novohradského sandžaku dobyli aj Divín a Šomošku. O zdokonalení oboch týchto hradov rokovo v rokoch 1567 – 1568 aj uhorský snem, ktoré podobne ako Modrý Kameň mali byť opravené zo štátnych prostriedkov. V Divíne bol vybudovaný pred bránou horného hradu štvorboký delostrelecký bastión a z južnej strany hradu bolo postavené predhradie, ktoré tvoril hradobný múr s dvoma baštami na nárožiach. Hrad Šomošku (Drienov), ktorý patril medzi menšie hrady, ale mal silné opevnenie, jeho veliteľ ponechal svojmu osudu a pred Osmanmi aj s posádkou utiekol. Ďalší hrad v pohraničí južného Slovenska Hajnáčku Turci získali podplatením strážcov už roku 1545, ale v nasledujúcom roku opäť prešla do rúk bývalých pánov. Až roku 1566 ho Osmani znovu dobyli. Hrad chránili dva pásy hradobného múra a oblúkovitá bašta.²⁷

Dôležitú vojenskú funkciu plnil Levický hrad, ktorý sa stal po roku 1554 významným strategickým bodom pri obrane na prístupových trasách k banským mestám. Najskôr hrad opevnili zväčša hlinou a drevom, neskôr znížili gotické veže a vybudovali palisádami chránené vonkajšie ochránené pásmo. Začiatkom sedemdesiatych rokov 16. storočia bol na dolnom nádvorí vybudovaný renesančný kaštieľ s nárožnými baštami. V prvej polovici 17. storočia zosilnili hrady Levíc a opevnenia samotného hradu spojili s obranným systémom mestských hradieb. Vnútrotný hrad bol síce malý, ale v tom období bol už chránený aj priekopou naplnenou vodou. Silne močaristé okolie sťažovalo obliehanie, presuny vojsk a budovanie zákopov.²⁸ Obdobnú funkciu ako Levice v tomto strategicky dôležitom prístupe k väčším banským mestám hrali aj Pukanec a Krupina. V Pukanci, ktoré samo patrilo medzi stredoslovenské banské mestá, začali stavať mestské opevnenie pomocou palanky z dreva a zo zeminy s dvoma bránami roku 1567. Po zničení časti mesta Turkami roku 1640 boli hradby mesta zosilnené a rozbehli aj sa ďalšie fortifikačné práce. Opev-

²⁴FIALA, A.: Premeny Trenčianskeho hradu. In: Pamiatky a múzeá, 1997, č. 3, s. 10-13; HORÁKOVÁ, V.: Vývoj mesta Trenčín – historické jadro. In: Pamiatky a múzeá, 1997, č. 3, s. 14-18; PISOŇ, ref. 23, s. 329-335; FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, heslo: Trenčiansky hrad; Celkový prehľad pozri: MENCLOVÁ, D.: Hrad Trenčín. Bratislava 1956; POZDIŠOVSKÝ, Š.: Sprievodca po hrade Trenčín, Trenčín 1968.

²⁵KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 128-131; HRAŠKOVÁ, E. – ŠIMKOVIC, M.: Hrad Fiľakovo. In: Pamiatky a múzeá, 2004, č. 3, s. 14-16; PISOŇ, ref. 23, s. 138-140; KÁLMÁR, J.: A füleki vár XV. – XVII. századi emlékei. Budapest 1959; DRENKO, J. a kol.: Fiľakovo. Fülek. 1246 – 1995. Fiľakovo 1996, s. 26; BENKŐ, J.: Fülek vár története. Rimavská Sobotka 1929; K dejinám fiľakovského sandžaku pozri KOCSIS, L.: Dejiny fiľakovského sandžaku. In: Vlastivedné štúdie Gemera, 2, 1973, s. 53-78; FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, heslo: Fiľakovo.

²⁶KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 153; PISOŇ, ref. 23, s. 232; FERENCOVÁ, H. – MIHÁEKIN, J. – ĎUROVOVÁ, B.: Hrad Modrý Kameň – Múzeum bábkárskych kultúr a hračiek. In: Pamiatky a múzeá, 2004, č. 3, s. 58-59.

²⁷KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 126-127, 165, 131-132; PISOŇ, ref. 23, s. 124-126, 317, 146-147; FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, príslušné heslá.

²⁸DANGL, V.: Bitka pri Žarnovici a Leviciach v r. 1664, pri Parkane v r. 1683 a zánik osmanskej moci v Uhorsku. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť, 1997, č. 1, s. 46; HAICZL, K.: Léva története a VI. század végéig. Levice 1932.

nenie Krupiny svoju pôvodnú podobu dostalo v 16. storočí. Začiatkom päťdesiatych rokov boli postavené obe mestské brány a na ďalších spevňovacích prácach pracovali bezplatne aj obyvatelia z Turčianskej, Zvolenskej, Liptovskej a Oravskej stolice. Uplatnili sa tu najnovšie poznatky opevňovacej techniky s využitím vystupujúcich ravelín a nárožných bastiónov, ako aj kurtiny, na ktorých boli umiestnené delá. Na okolitých kopcoch boli vybudované aj vartovky, strážne veže, z ktorých podľa dohodnutých zvukových, ohňových a dymových signálov oznamovali príchod a pohyb nepriateľa. V prvej polovici 17. storočia boli bastióny zväčšené.²⁹

Od roku 1537 sa postupne prebudovával na silnú pevnosť aj kláštor v Hronskom Beňadiku, kde boli pôvodné staršie stavby i samotný kostol funkčne začlenené do fortifikačného systému. Valcové nárožné bašty mali niekoľko poschodí a boli vybavené delostreleckými strieľňami. Vonkajší veniec opevnenia, vybavený bastiónom a valcovou baštou, chránil centrálnu časť pevnosti. Po dobytí Levíc Osmanmi sa načas Hronský Beňadik stal pohraničnou pevnosťou chrániacou komunikácie pozdĺž Hrona na sever.³⁰ Pre obranu proti nástupu Osmanov proti bankským mestám sa zo strategického hľadiska dôležitým ukázal aj Vígľaš, kde podľa snemového nariadenia z roku 1578 začali pevnostné zariadenia tiež zdokonaľovať. Bol tu vybudovaný vysoký hradobný múr s okrúhlymi baštami a k vstupnej bráne nainštalovali padací most. Turci síce zámok delostreleckou paľbou značne poškodili, ale dobyť ho nedokázali.³¹

V čase tureckej expanzie na územie Slovenska v 16. storočí boli zosilnené aj hrady a pevnosti, ktoré nestáli v prvej línii tureckého náporu, ale výrazne prispievali prenikaniu Osmanov hlbšie do dolín. Medzi ne patrí napr. Krásna Hôrka, kde po obsadení Budína osmanským vojskom bol hrad opevnený troma okrúhlymi nárožnými delovými baštami a boli uskutočnené zmeny aj v prístupe do hradného areálu, alebo Topoľčiansky hrad, kde sa výstavbou nového nádvorja zosilnila obrana hradu, či hrad Muráň, ktorý v druhej polovici 16. storočia taktiež prešiel stavebnou úpravou a ďalšie.³² Turniansky hrad, ležiaci na ceste od Rožňavy do Košíc, bol pod vplyvom tureckého nebezpečenstva taktiež opevnený, ale Turci ho dobyli.³³

Významné zmeny vo fortifikačnej výstavbe a v spevňovaní obranných múrov je možné v 16. storočí zaznamenať aj v Prešove, Bratislave, Levoči, Bardejove, Trnave, vo Zvolene a inde. Teda nielen v tých mestách, kde bolo ohrozenie zo strany Osmanov zjavné, ale aj v odľahlejších oblastiach východného Slovenska a iných častiach nášho územia, kam turecké nájazdy smerovali iba ojedinele. Napr. v Bardejove boli vybudované oblé vežovité bašty, v Levoči vznikla mohutná obdĺžnikovitá bašta so skosenými hranami, v Trnave boli pod vedením Pietra Ferrabosca v rokoch 1553 – 1556 zosilňované mestské hradby, pričom nárožné bašty boli upravené zemným násypom. Vybudovaním predbránia boli vytvorené vhodnejšie podmienky na umiestnenie diel a urobili sa rozsiahle zemné úpravy pre dve pásma priekop, ktoré boli napustené vodou.³⁴ Pietro Ferrabosco s ďalšími architektmi

²⁹ZREBENÝ, A.: Z minulosti Krupiny. *Vlastivedný časopis*, 1971, s. 161; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 146-148, 162; *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. II. Bratislava 1968, s. 149-152, 580-582; MATUNÁK, M.: Korpona várkapitányai. Krupina 1901; K dejinám Pukanca ZAMBOJ, J. a kol.: Pukanec. Martin 1975.

³⁰MENCL, V.: Kláštor sv. Beňadik nad Hronom. In: *Vlastivedný časopis*, 1966, s. 147; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 133-135; PISOŇ, ref. 23, s. 168-171.

³¹MATUNÁK, M.: Vígľašský zámok. Zvolen 1960; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 173; PISOŇ, ref. 23, s. 357-358; FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, heslo: Vígľašský zámok.

³²PISOŇ, ref. 23, s. 170, 196-201; 266-268; 236-239; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 144-144, 154; DROPPA, J.: Murány várának története, Bp. 1965; FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, príslušné heslá; GÜNTHEROVÁ-MAYEROVÁ, A.: Štátny hrad Krásna Hôrka a okolie. Martin 1954; MENCLOVÁ, D.: Krásna Hôrka. Bratislava 1955. *Súpis pamiatok*, ref. 29, zv. III., s. 288-289.

³³KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 171; PISOŇ, ref. 23, s. 339-340; *Súpis pamiatok*, ref. 29, s. 338;

³⁴STANÍK, I.: K počiatkom výstavby mestského opevnenia v Trnave. In: *Pamiatky a príroda 15*. Bratislava 1985, s. 9-13; JURSA, A.: Trnava v pamiatkach. Martin 1966; ŠTIBRÁNYI, J.: Význam Trnavy v dejinách architektúry na Slovensku. In: *Zborník z konferencie Trnava 1238 – 1988*. Bratislava 1988, s. 222-230; *Súpis pamiatok*, ref. 29, zv. III., s. 309-323; Trnava. 1238 – 1938. Trnava 1938; K Bardejovu podrobnejšie KRIŽANOVÁ, E.: Mesto Bardejov. In: *Pamiatky a múzeá*, 1955, s. 134-135. K stavebnému vývoju mesta Levoča DEMKÓ, K.: Lőcse története. I. Lőcse 1897; *Súpis pamiatok*, ref. 29, s. 189-219.

sa podieľal aj na opevňovacích prácach a zvyšovaní obranyschopnosti Bratislavy, kde okrem iného boli mestské hradby zosilnené aj vodnou priekopou a po roku 1552 sa začalo aj s prestavbou hradu, ako aj Nitry, ktorú začali opevňovať už v prvej polovici 16. storočia.³⁵

Výraznú aktivitu pri zdokonaľovaní fortifikačných prác vykazujú v druhej polovici 16. storočia stredoslovenské banské mestá, predovšetkým tie väčšie z nich, kam po páde obrannej línie na Ipli najčastejšie smerovali osmanské vpády. V Banskej Bystrici sa po vzraste osmanského nebezpečenstva roku 1541 začali opevňovacie práce v juhozápadnej časti mesta a drobné opravy sa realizovali aj v mestskom hradnom areáli, pričom pri týchto prácach použili najmä drevo a zeminu. Roku 1547 sa budovali valy a palisády. Po vytvorení šiestich hlavných kapitanátov a zmene v organizácii obrany roku 1564 sa začalo so spevňovaním hradného areálu a mestského opevnenia, pričom v polovici sedemdesiatych rokov začala nová etapa tejto výstavby, vrátane budovania nových palisád a opravy bášť. Vo viacerých etapách, za nemalé finančné prostriedky, pokračovali s určitými prestávkami práce na zaistení obrany mesta, vrátane nákupu zbraní až do konca storočia, keď už bol celý obvod Banskej Bystrice obklopený hradbami. Drevené palisády chránili mesto iba na niektorých menších úsekoch, hradobné múry boli prevažne kamenné. Samostatnú fortifikačnú jednotku predstavoval mestský hrad obklopený vodnou priekopou.³⁶

V Banskej Štiavnici v rokoch 1546–1559 bol farský kostol prebudovaný na pevnosť, kde podkrovné priestory upravili na strelecké pozície a aj ďalšie priestory kostola prestavali tak, aby slúžili na vojenské účely. Podľa návrhov Petra Ferrabosca sa začalo so stavbou menších bodových opevnení a pevností, ktoré spolu vytvárali svojský, u nás takmer ojedinelý obranný komplex. Cestu vedúcu z Krupiny bránila mohutná brána, prestavaná z lode kostola sv. Alžbety. Vhodnými kamennými bránami zaistili aj vnútorné mesto. Rovnako na obranu mesta proti Osmanom od Levíc a Nových Zámkov postavili ďalšiu pevnostnú stavbu, ktorá bola súčasťou spomínaného signalizačného reťazca. Prístupovú cestu k Banskej Štiavnici a k banským mestám vôbec zabezpečoval aj hrad v Antole, ktorý bol v roku 1588 prestavaný pod vedením talianskeho architekta Giulia Ferrariho. Štiavnické Bane, kde sa sústreďovala výroba štiavnického baníctva, boli v druhej polovici 16. storočia taktiež opevnené múrmi s vežovitými baštami s delostreleckými pozíciami.³⁷

Aj keď Kremnica v 16. storočí zažívala hospodársky úpadok, turecké nebezpečenstvo nútilo usilovať sa o zlepšenie a zosilnenie obranyschopnosti hradného areálu, čo sa začalo realizovať najmä po požiari roku 1560.³⁸ Obrana stredoslovenských banských miest ako celku (Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Pukanec, Nová Baňa, Banská Belá a Ľubietová), napriek naznačeným snahám, však nebola dostatočná. Naznačovalo to už pustošenie tureckých a tatárskych oddielov v tejto oblasti a zjavne to sa to ukázalo počas Bočkajovho povstania, keď stre-

³⁵KUPKA, ref. 13, s. 128; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 154-155; PISOŇ, ref. 23, s. 241-245. FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, heslo: Bratislavský hrad, Nitriansky hrad; K dejinám Bratislavy a k jeho stavebnému vývoju existuje relatívne široká literatúra. K našej téme z nej bližšie pozri príslušné pasáže najmä z publikácií: FIALA, A. – ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: Bratislavský hrad. Bratislava 1969; Dejiny Bratislavy. Bratislava 1996; MENCLOVÁ, D.: Bratislava. Bratislava 1936; PISOŇ, ref. 23, s. 67-80; Bratislava. Stavebný vývin a pamiatky mesta. Bratislava 1961; Bratislavský hrad. Bratislava 1960; Súpis pamiatok, ref. 29, zv. I., s. 148-210;

³⁶GRAUS, I.: Vývoj fortifikácie Banskej Bystrice do konca 16. storočia v podmienkach špecifik pasívnej obrany stredoslovenských banských miest. In: Vojenská história, 4, 2000, č. 1, s. 3-22., BALÁŽ, J.: Aké boli bašty starej Bystrice. In: Bystrický Perm, 3, 2005, júl, s. 10., FILLOVÁ, L.: Barbakan pred svojou obnovou odкрýva dávne tajomstvá, Tamže, s. 11; KOVAČOVIČOVÁ, B.: Stavebné pamiatky mesta. In: Banská Bystrica. Zborník prác k 700. výročiu založenia mesta. Martin 1955, s. 67-74; KOVAČOVIČOVÁ, B. – ŠÁŠKY, L.: Banská Bystrica. In: Pamiatky a múzeá, 1956, s. 49-54; Súpis pamiatok, ref. 32, zv. I., s. 33-59; JURKOVICH, E.: Besztercebánya erődítmenyei. In: Hadtörténelmi Közlemények, 27, 1926, s. 420-442.

³⁷KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 22, s. 119-121; PISOŇ, ref. 20, s. 20, 30-35; FIALOVÁ, FIALA, ref., 13, heslo: Starý hrad, Nový hrad; ŠÁŠKY, L.: Pamiatky Banskej Štiavnice. In: Pamiatky a múzeá, 1957, s. 6-21; BAKER, V.: Starý zámok. Krátke dejiny banskoštiavnického starého hradu. Banská Štiavnica 1924.

³⁸PAULUSOVÁ, S.: Kremnický mestský hrad obnovený. In: Pamiatky a múzeá 1997, č. 3, s. 24-28; PISOŇ, ref. 20, s. 201-203; Súpis pamiatok, ref. 29, s. 130-142; MATUNÁK, M.: Z dejín slobodného a banského mesta Kremnice. Kremnica 1928. Podrobnejšie k stredoslovenským banským mestám pozri aj BOLERÁZSKY, V. – VOZÁR, J.: Sväz stredoslovenských banských miest. In: Historický zborník kraja II. Banská Bystrica 1965, s. 87-116.

doslovenské banské mestá boli nútené hrať obojakú politiku, podriaďiť sa tlaku povstalcov a zároveň udržiavať kontakty aj s cisárskym velením.

Vďaka svojej polohe a strategickému významu sa Zvolen a predovšetkým Zvolenský zámok po páde Budína roku 1541 stal strediskom obrany stredoslovenských banských miest, so sídlom tzv. banského kapitanátu. Pôvodný kráľovský letohrádok bol pod vedením talianskych vojenských architektov prestavaný na protitureckú pevnosť na západnej strane s predsunutým delovým bastiónom. Zároveň bolo opevňované aj samotné mesto, podobne ako v Banskej Bystrici najmä palánkami, násypmi a priekopami. Roku 1590 sa začali práce na zdokonaľovaní obrany mesta budovaním murovaných hradieb. Viedol ich taliansky architekt Giulio Ferrari, ktorý mal podiel aj na zdokonaľovaní iných pevností na území Slovenska. Zvolen, napriek viacerým nájazdom Osmanov k bránam mesta koncom 16. a v prvej polovici 17. storočia, odolal ich náporu, aj keď okolité dediny útočníci viackrát vypálili. Opevnenie mesta kamenným múrom bolo ukončené roku 1667, keď bolo zároveň spojené s opevnením zámku.³⁹

Medzi najdôležitešie a najrozľahlejšie stavby pevnostného charakteru na Slovensku v 16. storočí patrila predovšetkým komárňanská pevnosť, vychádzajúca z osnovy hviezdicovitého viacuholníkového opevnenia s polygonálnymi bastiónmi, prispôbená terénnym podmienkam a zasadená do sútoku Váhu a Dunaja, obohnaná vodnými priekopami. Stavba tým dostala charakter ostrovnej pevnosti. Autorom projektu bol známy vojenský inžinier a architekt Pietro Ferrabosco, ktorý sa podieľal aj na výstavbe takých významných pevností, akými boli Viedeň, Bratislava, Trenčín, Ráb, Kaniža, Jáger. Výstavbou a prestavbou Komárna realizoval na svoju dobu najmodernejšie opevnenie polovice 16. storočia v Uhorsku, ktoré sa stalo vzorom pevnostného staviteľstva aj na ďalšie obdobie. Na opevňovacích prácach, ktoré sa začali začiatkom štyridsiatych rokov 16. storočia, sa podieľali aj talianski remeselníci. Prvýkrát na našom území sa tu vybuďovali zemné násypy spevňované drevenou konštrukciou, na čelnej strane vystužené neskôr tehľami a kameňmi. V tom čase pre svoju pružnosť a odolnosť voči delostreleckým granátom bol tento spôsob hradby najefektívnejší a najmodernejší. Stavba bola ukončená okolo roku 1558. Neskôr bola viackrát opravovaná a čiastočne zdokonaľovaná.⁴⁰ Táto pevnosť plnila strategicky významnú funkciu obranného centra na prístupe k Viedni. Pokusy Turkov dobyť Komárno v roku 1594 a tiež o štyri roky neskôr, stroskotali.

Prvým pevnostným mestom typu pravidelného šesťuholníkového hviezdicovitého pôdorysu s mohutným pásmom hradieb s ušnicovými bastiónmi, širokou vodnou priekopou a s pravidelnou pravouhľou komunikačnou sieťou a šachovnicovou dispozíciou obytných priestorov na území Slovenska, boli Nové Zámky. Znamenali vrchol renesančného fortifikačného staviteľstva u nás a v prvej podobe boli ukončené koncom osemdsiatych rokov 16. storočia. Projekt vyhotovil Giulio Baltigaro. So svojím bratom Ottaviom viedol aj opevňovacie práce. Nové Zámky boli budované podľa dobovej predstavy o „ideálnych mestách“. Vo výstavbe sa pokračovalo aj v 17. storočí. Pád Nových Zámok, v septembri 1663, vyvolal znepokojenie v celej Európe. Až roku 1685 ich dobyli späť spojenecké vojská pod velením Karola Lotrinského.⁴¹

³⁹MENCLOVÁ, D.: Hrad Zvolen. Bratislava 1954; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 174-176; PISOŇ, ref. 20, s. 371-378; FIALOVÁ, FIALA, ref. 13, heslo: Zvolenský zámok; Súpis pamiatok, ref. 34, s. 475-481; Zvolen v minulosti a prítomnosti. Martin 1959, s. 53 a ď.

⁴⁰KECSKÉS, L.: Komárom az erődök városa. Budapest 1984, s. 63-67, 74-82; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 135-141; Súpis pamiatok, ref. 29, s. 63-68; PISOŇ, ref. 20, s. 195;

⁴¹LICHNER, ref. 13, s. 8-9; KRAJČOVIČOVÁ, K.: Nové Zámky vo svetle ikonografických prameňov 16. a 17. storočia. In: Zborník SNM, 68, História, 14, 1974, s. 203-247; KÁLMÁM, J.: Nové Zámky, 300 rokov od dobytia mesta Turkami. In: Vlastivedný časopis, 13, 1964, č. 1, s. 13-21; PISOŇ, ref. 23, s. 247-248; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13, s. 155-160; BALÁS, GY.: Újvár várépítészeti rendszere és katonai szerepe. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1888, s. 200 a ď. Podrobnejšie k dejinám bojov o Nové zámky pozri: MATUNÁK, M.: Nové Zámky pod tureckým panstvom (1663 – 1685) In: MATUNÁK, M.: Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí. Bratislava 1983, s. 215-298; KOPČAN, V.: Dobytie Nových Zámok a koniec osmanskej moci na Slovensku. In: Historický časopis, 33, 1985, č. 5, s. 664-688; DANGL, V.: Bitky a boje na slovensko-tureckom pomedzí v 16. a 17. storočí. In: Spoločnosť, armáda, osobnosť, 1997, č. 1, s. 41-44, 51-55; DANGL, V.: Bitky a bojiská v našich dejinách (Od Samovej ríše po vznik stálej armády) Bratislava 1995, s. 143-148, 184-192.

Je zaujímavé sledovať počty nových hradov a pevností, resp. obnovu, ktoré už dlhšiu dobu existovali, a ich modernizáciu na území Uhorska, čo dáva určitú predstavu aj o vnímaní potrieb obrany v danej dobe v najvyšších kruhoch vojenského velenia. V roku 1541 – 1555 bolo obnovených a postavených 25, v rokoch 1556 – 1568 22 a v rokoch 1569 – 1592 25 hradov. Do začiatku pätnásťročnej vojny bolo teda postavených, opravených a zmodernizovaných spolu 72 hradov a pevností v pásme protitureckej obrany (niekedy išlo o tie isté objekty), čo samo osebe zaiste nie je malý počet.⁴² Podľa výkazov publikovaných G. Pálffym v pásme obrany tiahnucej sa od Jadranského mora po Sedmohradsko roku 1576 bolo vykazovaných 123, v roku 1582 117 pevností.⁴³ Po skončení platnosti Drinopolského mieru v uvedených 123 pohraničných pevnostiach slúžilo približne 22 500 jazdcov a pešiakov, pričom hlavná váha obrany spočívala na uhorskom pohraničí a oblastných hlavných kapitanátoch.⁴⁴ Súbežne s týmto trendom si, samozrejme, aj Osmani vybuďovali svoju pevnostnú líniu, o ktorú sa opierali vo svojom ďalšom postupe.

Strategický význam hradov a pevnostných celkov v protitureckých bojoch na území Uhorska už zhrnuli viacerí autori. V stručnosti spočíval v zabezpečení vlastných spojovacích a zásobovacích trás a najdôležitejších centier obrany, ako aj z vojenského hľadiska dôležitých bodov v teréne a na vodných tokoch. V poskytovaní ochrany okolitému obyvateľstvu, panovníkom a vedúcim vojenským i správnyim činiteľom i samotnému pozemnému vojsku. V umožňovaní dlhodobiejšieho skladovania munície, zbraní a inej vojenskej techniky, ako aj potravinových zásob pre vojsko a čiastočne aj pre obyvateľstvo okolia. V poskytovaní vojenskej pomoci a v zaistení vlastnej armády v prípade jej ústupu alebo prenasledovania. A nakoniec v zabezpečení nadvlády nad novozískaným územím a, samozrejme, v kontrole okolia, vrátane využitia tu žijúceho obyvateľstva pre potreby a požiadavky armády.⁴⁵

Okrem týchto, všeobecne platných, daností mali opevnené centrá aj svoj psychologický faktor. Umožňovali realizovať v Uhorsku obzvlášť obľúbenú taktiku náhlych prepadov, krátkodobých vpádov na územie ovládané nepriateľom, a to bez väčších rizík. V uhorských pomeroch sa ukázal dôležitý aj fakt, že za obrannými múrmi mohli plniť relatívne významné obranné úlohy v čase obliehania aj pre boj dostatočne nevytrénovaní jednotlivci. Vzájomná podpora hradov zase umožňovala zachytávať, resp. spomaľovať, napredovanie nepriateľa. Osmani spravidla neradi nechávali vo svojom tyle takéto centrá a usilovali sa ich dobyť. Spomaľovalo to ich postup a často dokonca negovalo konečný cieľ výpravy.

Skúsenosti z protitureckých bojov čoskoro ukázali, že rozhodujúci výsledok obrany v sústave hradnej línie sa dal očakávať iba v prípade, ak bol boj obrancov podporovaný aj poľným vojskom. Obrancovia hradov dokázali na seba viazať viacnásobnú presilu aj dlhší čas, avšak po určitom období prinášal nedostatok streliva, potravín, psychická záťaž, neustále ostreľovanie a búranie hradieb a ich najnutnejšie opravy nakoniec so sebou takmer zákonite vydanie alebo pád pevnosti. Pritom si treba uvedomiť, že najmä v prvých fázach osmanskej expanzie v Uhorsku boli nedostatočne technicky a stavebne vybavené hrady vystavené útokom v dobývacej technike a taktike obliehania zbehlejších Osmanov. A aj v polí boli Turci úspešnejší. Za čias Süleymana II. mali šancu viazať na seba tureckú presilu viac než desať dní bez kapitulácie iba tie hrady, ktoré boli členené na viacero častí, resp. mali skĺbených viac architektonických a technických obranných celkov. Viac než 30 dní dokázali Turkom vzdorovať iba veľké pev-

⁴²MAROSI, ref. 13, s. 42.

⁴³PÁLFFY, G.: A Magyarországi és Délvidéki végvárrendszer 1576. és 1982. évi jegyzékei. In: Hadtörténelmi Közlemények, 108, 1995, č. 1, s. 115.

⁴⁴PÁLFFY, ref. 13, s. 199.

⁴⁵DELBRÜCK, H.: Geschichte der Kriegskunst, zv. IV. Berlin 1920, s. 343; BALÁS, ref. 41, s. 203; NAGY, L.: A végvári dicsőség nyomában. Budapest 1978, s. 44.

nosti, akými boli Belehrad, Jáger a Sihoť. Obrana Belehradu a Ďuly v zásadnej miere prispela k obmedzeniu pôvodných tureckých strategických cieľov. Obrana ďalších hradov, akými boli napr. Ostrihom, Stoličný Belehrad, Temešvár (Timisoára), Sihoť (Szigetvár) síce znamenala značné pribrzdenie časového horizontu plánovaných tureckých výprav, ale v zásade pre nich neznamenala strategický neúspech.⁴⁶

Osmanské vojsko začínalo svoje výpravy spravidla po skončení záplav koncom apríla, začiatkom mája, a do východiskového centra a sústreďovacieho tábora v Belehrade sa schádzalo koncom júna, začiatkom júla. Podľa denníka sultána Süleymana II. trvala cesta tureckých vojsk z Istanbulu do Belehradu v roku 1526 71 dní, v roku 1529 68 dní a v roku 1532 60 dní.⁴⁷ Aj keď sa toto sústreďovanie mohlo urýchliť a časom sa tak aj stávalo, prekročiť určitý časový limit bez narušenia pripravenosti a bojaskopnosti nebolo možné. Ten predurčoval, že väčšie výpravy sa obmedzovali na obdobie neskorej jari, leta a skoršej jesene, aj keď posádky Turkami obsadených hradov a pevností bližšie k hraničnej línii často zintenzívňovali svoju činnosť už skôr. Spravidla koncom októbra (na deň Kásima – 26. októbra) sa Turci začali sťahovať na zimoviská.⁴⁸ Aj z toho dôvodu malo predlžovanie úspešnej obrany v pevnostnej línii nesmierny význam. Z tohto hľadiska sa aj obrana hradov, ktorých osud sa zdal byť, vzhľadom na pomer útočiacich síl a obrancov v mnohých menších hradoch, spečatený už v počiatočnej fáze tureckého náporu, a teda zbytočný, javí v inom svetle. Stáva sa súčasťou zadržovacej taktiky a prispieval k obrane zázemia viac, než sa to mnohokrát na prvý pohľad zdalo.

Technika obliehania pevností osmanskými vojskami v 16. storočí ukazuje určitý vyvíjajúci sa a od vývinu dobývacej techniky závislý, ale viac-menej vžitý postup. Ako sme už vyššie naznačili, dôležitou podmienkou úspešného obliehania bol správne zvolený čas, lebo neskorý nástup hrozil tým, že zhoršujúce sa poveternostné podmienky a tým spojené problémy so zásobovaním, by mohli prinútiť útočníkov prerušiť aktivitu. Ďalšou podmienkou bol prieskum a pokus získať čo najviac údajov o samotnej pevnosti, o jeho slabých bodoch, počte posádky, ich zásobovacích možnostiach, morálnom stave a pod. Sem treba zaradiť aj už vyššie spomenutý predpoklad, že počet útočiacich by mal, podľa danej situácie, výraznejšie prevažovať nad počtom obrancov, čo platilo aj o počte diel so zodpovedajúcim množstvom streliva.

Prvou fázou samotného útoku na hrad bolo jeho obkľúčenie so snahou ho čo najviac izolovať od bezprostredného okolia a vlastného zázemia. Pri útokoch na väčšie a silnejšie pevnosti sa vyčlenili určité jednotky, ktoré mali za úlohu jednak sledovať pohyby prípadných poľných oslobodzujúcich vojsk, jednak zabrániť tomu, aby tieto mohli vpadnúť do chrbta obliehajúcich. Stávalo sa, že v takomto prípade väčšia časť vojsk sa presunula v ústrety oslobodzujúcej armáde a vybojoval s ňou poľnú bitku, pričom časť vojsk i naďalej izolovala obľahnutú pevnosť. U Osmanov bolo častým javom, že ešte pred začatím útoku na pevnosť, alebo v prvých jeho fázach, veliteľ vojsk rôznymi výstražnými listami ponúkal veliteľovi pevnosti možnosť záchrany, ak hrad vydá bez boja.

Po odmietnutí nasledovala fáza priblíženia sa k múrom za pomoci rôznych zemných a stavebných postupov a techník a za podpory delostreleckej paľby. Pretože pechotu a minérov pri približovaní sa k múrom pevnosti bolo treba chrániť proti strelbe spoza múrov hradiab, zákopy sa budovali stále hlbšie a širšie. Približovacie zákopy mali viacero zalomení, aby postup pechoty bol viac chránený, niekedy boli vystužené aj šiancami, a tým viac kryté pred zrakmi obrancov. Neskôr sa na týchto ohyboch začali budovať plochy využívané ako strelecké postavenia a zhromaždiská pre útok. Spojovacie zákopy sa budovali spravidla súbežne s múrmi pevnosti. Systém týchto zákopov sa snažili dobyvatelia budovať tak, aby zároveň mohli brániť častým výpadom posádky z pevnosti.

⁴⁶MAROSI, E.: Török várostromok Magyarországon II. Szülejmán korában. In: Hadtörténelmi Közlemények, 22, 1975, č. 3, s. 458–459.

⁴⁷Podľa SALAMON, S.: Az első Zrínyiek. Pest 1865, s. 501, pozn. 3.

⁴⁸SZÁNTÓ, ref. 1, s. 5.

Ostreľovanie múrov a zisťovanie najzraniteľnejších miest obrannej sústavy, často kombinované útokmi, tvorili ďalší prvok techniky obliehania. Odvodňovacie práce, zaplňovanie šiancov, pokusy o podkopávanie hradných múrov, aktívna činnosť minérov a nakoniec generálna seč, často viackrát opakovaná, ktorej predchádzala mohutná delostrelecká príprava, útočnú činnosť spravidla zakončovali. Útok sa logicky sústreďoval na najviac narušené časti múrov a bášta a spravidla si vyžadoval veľa ľudských obetí. Rozhodujúcu úlohu pre útok pechoty na múry pevnosti hralo delostrelectvo, ktoré pre zdarný priebeh útoku muselo vyradiť z činnosti aspoň časť diel sústredených v pevnosti. Často sa útok pechoty uskutočnil naraz na viacerých miestach, aby sa sila obrancov musela rozdeliť.

Samozrejme, tento model bol podľa okolností, počtu obliehajúcich a obrancov, ich technických a zásobovacích možností, skúsenosti veliteľov rôzne modifikovaný. Základnou podmienkou však bola takmer vždy početná prevaha útočníka a takmer zákonite aj prevaha v počte diel. Táto základná schéma dobývania hradu Turkami sa nemenila ani počas 17. storočia, ale dostávala nové podnety, objavili sa nové spôsoby pri využití technicky vylepšených diel a zdokonaľovala sa súčinnosť medzi jednotlivými druhmi zbraní.⁴⁹

Pokus dostať sa do hradu využitím zrady, lesti, rôznych príslubov a vyhrážok, následkom vyhladovania obrancov a pod., patrili samozrejme taktiež do bežného arzenálu obliehateľov. Častým taktickým protimanévrom v prípade obľahnutia hradu bol útok na inom bode obrannej línie, ktorý prinútil protivníka obliehanie aspoň načas prerušiť. Tento ťah však často použili aj protivníci. Turci sa často uchýľovali k taktike vyľudňovania širšieho okolia hradu, ktorý obliehali. Snažili sa ho tým úplne izolovať. K väčším pevnostiam sa potom približovali obsadzovaním okolitých menších, zle chránených oporných bodov a hradov, a to často aj zo zázemia.⁵⁰

Samozrejme, vžitý mechanizmus obrany viazanej najmä na pevnostný systém mal aj svoje nedostatky. Aktívny účastník a znalec protitureckých vojenských aktivít Mikuláš Zrínsky viackrát poukázal na niektoré nevýhody obrannej taktiky v pevnostnom systéme. Predovšetkým na fakt, že udržiavanie pevností v bojovej pohotovosti viazalo značný počet vlastných síl, a tým odčerpávalo vojská z poľa a brzdilo rozvoj útočnej taktiky, ktorej bol prívržencom.⁵¹ Pri zvažovaní všetkých komponentov v daných dobových reláciách a možnostiach sa však jednotne využili hradov a pevností a pohyblivého poľného vojska v rámci stratégie aktívnej obrany pre daný strategický cieľ – udržať vojenský status quo – ukazoval, aspoň v prvých desaťročiach druhej polovice 16. storočia, ako jediný možný základ protitureckej stratégie.⁵² Počas pätnásťročnej vojny, keď sa už výraznejšie začínajú prejavovať zásadnejšie zmeny v kvalite a v úrovni cisársko-kráľovských vojsk a niektoré úspechy v ťaženiach na území Uhorska vyznievajú priaznivo pre kresťanské vojsko, aj vo viedenskej Dvorskej vojnovéj rade dochádza k posunom v strategickom myslení. Vznikajú úvahy a pamätné spisy o pokračovaní vo vojne s vcelku podrobnými náčrtmi možných taktických a strategických postupov. Jedným z nich je pamätný spis dvorného historika Nicolausa Gablmana, ktorý hodnotí možné postupy v ďalšom pokračovaní vojny až po jeho ukončenie dobytím Istanbulu.⁵³ Aj Gablmann pritom nepriamo

⁴⁹Podrobnejšie DOMOKOS, ref. 13, s. 90-105; DOMOKOS, GY.: Várépítészet és ostromtechnika. In: Nagy képes hadtörténet. 100 év a hadak útján. Budapest 2000, s.188-191; Zo staršej literatúry najmä MÜLLER, H.: Geschichte des Festungskrieges seit allgemeiner Einführung der Feuerwaffen bis zum Jahre 1892. Berlin 1892.

⁵⁰SZÁNTÓ, ref. 1, s. 13. Podrobnejšie k tureckej okupácii Uhorska a samotného územia Slovenska pozri: LENGYEL, B.: A török Magyarországon. Magyarország a XVI – XVII. században. Budapest 1971; HEGYI, K.: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest 1995; KOPČAN, ref. 13; KOPČAN, KRAJČOVIČOVÁ, ref. 13; HORVÁTH, P. – KOPČAN, V.: Turci na Slovensku. Bratislava 1971; DANGL, KOPČAN, ref. 13, s. 23-75; PÁLFFY, G.: A tizenhatodik század története. Magyar századok sorozat. Budapest 2000.

⁵¹Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest 1976, s. 151.

⁵²MAROSI, ref. 46, s. 427.

⁵³BAGI, Z.: Plán ťažení cisársko-kráľovského vojska z roku 1595 a plány povojnového usporiadania krajiny. In: Vojenská história, 9, 1996, č. 3, s. 73-91.

hodnotí možnosti obrany protitureckých pevností, keď píše, že ani jeden hrad nie je taký silný a mocný, aby sa mohol dlhšiu dobu udržať bez podporného vojska.⁵⁴

Najímanie posádok do pohraničných pevností však neprebiehalo bez ťažkostí. Žoldnieri z cudzích krajín sa neradi nechávali najímať do uhorských pohraničných pevností. Spôsob pohraničných bojov, zakladajúci sa na menších výpadoch a zrážkach, najmä medzi ľahkým jazdectvom, im bol cudzí a zvesti o tureckých ukrutnostiach, často silne prekrucované, boli dosť odstrašujúce. Ani oddiely najímané z územia Uhorského kráľovstva neobľubovali pasívnu obrannú taktiku. Malo to viacero príčin. Veľká časť najmä menších hradov, kde posádka tvorili predovšetkým vojaci najímaní v Uhorsku, neposkytovala dostatočnú záruku úspešnej obrany a bolo tu až príliš mnoho prípadov, že poľné vojská v prípade ohrozenia neposkytli potrebnú pomoc. Časť týchto vojakov tvorila ľahké jazdectvo, ktorému pasívna obrana nevyhovovala. Mnohí z nich žili z koristi, boli navyknutí si vynucovať svoje potreby a požiadavky na úkor okolitého obyvateľstva a pri obrannej činnosti za múrmi hradu o túto možnosť prichádzali. Odstrašujúcou bola pre nich aj zvýšená disciplína, ktorá sa vyžadovala v týchto centrách obrany a neistota z budúcnosti, vrátane nepravidelného vyplácania žoldu.⁵⁵ Napriek týmto obmedzujúcim faktorom sa v pohraničných pevnostiach sústreďoval na svoju dobu určitý stály stav pechoty a jazdectva a aj menší počet delostrelcov. Podľa polohy hradu, ak sa nachádzal pri rieke alebo väčších vodných plochách, aj čajkárov.

Uhorské stavy v roku 1543 rozhodli, že v pohraničných hradoch treba udržiavať vojsko o počte 16 000 mužov, pričom väčšinu, 12 až 13-tisíc z tohto stavu by mali tvoriť jazdci a iba 3 až 4-tisíc mužov – pechota. Tento pomer odzrkadľuje jednoznačnú orientáciu na menšie zrážky s koristníckymi jazdeckými oddielmi Turkov.⁵⁶ Podľa dobových súpisov z rokov 1554–1555 dosahoval početný stav Ferdinandových vojsk v Uhorsku a v Sedmohradsku v tom čase 8 420 pešiakov, 5 997 jazdcov, 727 čajkárov a 16 delostrelcov, teda dovedna 15 160 mužov. Tieto údaje sa vzťahujú iba na kráľovské vojsko. Keďže hrady v súkromných rukách už nehrajú v tomto období takú významnú rolu v obrane krajiny, odhad posádok v nich dislokovaných by nemal presahovať cifru približne tisíc a dvetisíc mužov. Pri takomto prepočte môžeme počet vojsk v protitureckej obrannej línii na danom teritóriu odhadnúť asi na 15 až 18-tisíc mužov. Približne tento odhad platí o počte pohraničných vojsk z konca 16. storočia, avšak jeho zloženie sa už výrazne zmenilo v prospech pechoty. Tvorilo ho totiž približne 10 000 príslušníkov jazdectva a 12 000 príslušníkov pechoty. Z vojsk dislokovaných v kráľovských pohraničných pevnostiach asi jedna tretina pochádzala z cudziny.⁵⁷ Podľa najnovších výskumov máme k dispozícii archívne údaje, ktoré počty posádok – približne 50 hradov zapojených do protitureckej obrannej línie – na základe súpisov poberania žoldu vykazujú k roku 1556 nasledovne: 8 978 príslušníkov pechoty a 8 004 príslušníkov jazdectva. Teda spolu 16 982 mužov.⁵⁸ Popredný znalec danej problematiky, G. Pálffy, počet pohraničných vojsk v druhej polovici 16. storočia odhaduje na 18 000 až 20 000 mužov. Zároveň zdôrazňuje, že konečnú cifru bude možné definitívne stanoviť až po ďalšom výskume v príslušných archívoch.⁵⁹

Stav posádok najväčších uhorských protitureckých pevností sa v päťdesiatych rokoch 16. storočia pohyboval medzi 600 až 1 200 mužmi. V rokoch 1554–1555 mala posádka Komárna 1 183, Rábu 913, Jágru 858, Ďuly 715, Sihoti 600 mužov. Z uvedeného počtu posádky v Komárne bolo 400 nemeckých pešiakov, 627 čajkárov a 156 husárov.⁶⁰ Jáger bránilo roku

⁵⁴Tamže, s. 76.

⁵⁵NAGY, L.: „Kuruc életünkét megálván csináljuk...“. Budapest 1983, s. 260-261.

⁵⁶Magyarország hadtörténete, ref. 13, s. 178.

⁵⁷TAKÁTS, S.: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest 1908, s. 20, 263-286; BENDA, K.: Vita – Hozzászólás. In: Történelmi Szemle, 1964, č. 1, s. 173; NAGY, ref. 45, s. 46.

⁵⁸PÁLFFY, ref. 4, s. 182-183. Pálffy pritom upozorňuje na nespoľahlivosť údajov z práce vyššie citovaného S. Takátsa.

⁵⁹PÁLFFY, ref. 43, s. 123.

⁶⁰KECSKÉS, ref. 40, s. 44-45.

Vojenská história

1552 1 800 ozbrojencov, z toho 258 peších a 202 jazdeckých žoldnierov, 589 príslušníkov portálneho vojska, 464 mužov kráľovského a banderiálneho vojska, 11 delostrelcov a zvyšok ozbrojenci sedliackeho pôvodu z okolia, ktorí boli prijatí ako súčasť posádky.⁶¹ Ak tieto čísla porovnáme s počtami posádok obsadených hraničných pevností Turkami, získame reálnejší pohľad na tureckú prevahu v tejto oblasti. V poslednom štvrtroku 1544 bolo napr. v Ostrihome 2 117, v Budíne 2 625, vo Vacove 321 tureckých vojakov.⁶² O desať rokov neskôr, v rokoch 1554 – 1555 bolo v Ostrihome 3 000, v Budíne a Pešti 5 100, Fehérvári 2 700, v Péči 2 200 tureckých vojakov.⁶³ Posádky uhorských pohraničných pevností mali rôznu bojovú hodnotu. Boli medzi nimi skúsení žoldnieri najmä z nemecky hovoriacich krajín, ale aj rôzne živly, ktoré mali podiel aj na pustošení vlastnej krajiny.

Pohraničné pevnosti na území Slovenska z hľadiska viedenskej Dvorskej vojnovj rady mali predovšetkým prvoradý význam pre obranu česko-moravských dedičných krajín i samotnej Viedne. Aj nutnosť obrany stredoslovenských banských miest tu zohrávala svoju nemalú úlohu. Od konca sedemdesiatych rokov 16. storočia sa aktivizuje aj záujem o vybudovanie účinnejšieho obranného systému v tejto oblasti a dochádza v praxi k prepojeniu preddunajského hlavného kapitanátu a tzv. banského kapitanátu, ktorý zahrňoval desať stolíc (Bratislavská, Nitrianska, Trenčianska, Tekovská, Turčianska, Oravská, Liptovská, Hontianska, Novohradská a Zvolenská). V praxi funkcia preddunajského hlavného kapitána splyvala s funkciou kapitána banskej oblasti. Táto oblasť sa stala z tureckej strany najviac ohrozovanou. Hornouhorský hlavný kapitanát v tom istom období zahrňoval 13 uhorských stolíc, z ktorých 6 (Gemersko-Malohontská, Spišská, Šarišská, Abovská, Zemplínska, Turnianska) ležalo, alebo zasahovalo aj do územia dnešného Slovenska.⁶⁴

* * *

Výstavba protitureckej pohraničnej pevnostnej línie pokračovala aj v 17. storočí, vo svojej základnej podobe sa však ustálila už v predchádzajúcom storočí. Napriek všetkým snahám, húževnatosti pri jej budovaní, finančných prostriedkoch do nej investovaných, zostávala na viacerých miestach zraniteľnou a až na výnimky, zaostávala za najmodernejšími požiadavkami doby v tejto oblasti. „Veľká časť z nich (pevností a hradov – pozn. V. D.) – píše sa v hlásení uhorských stavov z 26. februára 1593 – je taká slabá, že nevydrží ani jeden útok a je vybavená natoľko nedostatočne, že má zásobu chleba na nie viac než deň, vojaci sú otrhaní a hladujú.“⁶⁵ Pri porovnaní tohto konštatovania so skutočným stavom, resp. počtom dní, ktoré Turci museli obetovať na dobytie uhorských pevností, sa predsa len zdá, že uhorské stavy sa pri spracovaní tejto správy snažili čo najviac zapôsobiť na panovníka a Dvorskú vojnovú radu a získať čo najväčšiu finančnú aj vojenskú podporu, a tak vykresľovali situáciu o niečo drastickjšie, než v skutočnosti bola. Aj keď treba pripustiť, že daný stav bol zlý a v žiadnom prípade nebol ideálny. Doterajší vedecký výskum však jednoznačne potvrdzuje, že v druhej polovici 16. storočia, napriek mnohým nedostatkom, to bola protiturecká pevnostná línia, ktorá jednoznačne dokázala opodstatnenosť nákladov, námahy i obetí, ktoré sa do nich vložili.

⁶¹SUGÁR, I.: *Az egri vár és viadala*. Budapest 1971, s. 53.

⁶²CSORBA, CS.: *Esztergom hadi krónikája*. Budapest 1978, s. 108.

⁶³KECSKÉS, ref. 40, s. 45.

⁶⁴Vývoj a zložitý systém organizačnej výstavby velenia protitureckej obrany od jeho počiatkov do začiatku 18. storočia pozri PÁLFFY, ref. 13. Medzi hrady podliehajúce hornouhorskému a banskému hlavnému kapitanátu na území Slovenska v roku 1582 patrili: Komárno, Nové Zámky, Šurany, Komjatice, Gýmeš, Topoľčianky, Levice, Pukanec, Krupina, Bzovík, Čabraď, Zvolen, Dobrá Niva, Kozelník, Banská Štavnica, Sitno, Antol, Žibritov, Sása, Nová Baňa, Zvolenská Slatina, Vígľaš, Očová, Lubietová, Brezno, Muráň, Košice, Krásna Hôrka, Veľký Blh.

⁶⁵Citované podľa *Magyarország hadtörténete*, ref. 13, s. 203.

Vojenská história

Koncom 16. a v prvej polovici 17. storočia došlo vo vývoji európskeho vojenstva k takým závažným zmenám, že v širšom zmysle niektorí odborníci hovoria o revolúcii vo vojenstve. Najmä v oblasti taktiky boja, stratégie, výzbroja a výstroja, ako aj dimenzie samotných vojen a vojenských stretov, došlo k zmenám kvalitatívneho charakteru, ktoré mali svoj vplyv aj na obranné využitie fortifikačných stavieb. Vďaka tomuto vývinu v priebehu 17. storočia sa strategický význam hradov a pevností postupne mení, tieto strácajú svoj dovtedajší nenahraditeľný vojenský význam a popri dobývaní hradov stále významnejšiu úlohu zohrávajú otvorené bitky v poli. Oneskorene sa to odrazilo do určitej miery aj v bojoch s Turkami na území Uhorska, najmä v osemdesiatych rokoch 17. storočia, keď mimo hradieb pevností, v rokoch medzi rokmi 1683 až 1697 došlo k pätnástim významnejším bojovým stretom s Turkami v poli, ktoré v konečnom dôsledku viedli k zlomeniu osmanskej moci v tomto zemepisnom pásme.

V. DANGL: DAS ANTITÜRKISCHE VERTEIDIGUNGSSYSTEM AN DEM GEBIET DER SLOWAKEI IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 16. JAHRHUNDERTS

Die Entwicklung der Kampfkunst in dem 16. Jahrhundert bestimmte automatisch die Vorteile der defensiven Kampfkunst voraus. Diese Kampfweise beruhte vor allem auf der Ausnutzung von Burgen, Festungen, bewaffneten strategischen Punkten in Verkopplung mit der Landschaft, bzw. dem Hochbild des Landes. Ihre Aufgabe spielte dabei nicht nur die Tatsache aus, daß die Wehrmittel stärker und wirksamer waren als die Angriffsmittel; daß die Burgen und Festungen mit viel geringer Besatzung fähig waren, den Angriffen der zahlreicher stärkeren militärischen Gruppierungen standzuhalten, den Gegner am bestimmten Platz länger zu blockieren und ihm Kräfte aus anderen Orten abzuschöpfen. Weitere Vorteile dieser Kampfart lagen in der Tatsache, dass die gestürmte Seite die Belagerung aus Versorgungs- und Gesundheitsgründen nicht mehr als auf zwei – drei, ausnahmsweise vier Monate verlängern konnte. Die Verhältnisse verschlechterten sich nach dem Verlauf dieses Zeitabschnittes insofern, dass das Kommando sich entschied, allgemeinen Angriff gegen das Festungswerk vorzunehmen und im Fall seines Misserfolges das Schlachtfeld zu räumen. Ein wichtiges Phänomen war auch die Tatsache, daß obzwar die meisten türkischen Angriffe gegen ungarische Burgen erfolgreich endeten, falls die Burg in die Hände der Einheimischen zurück kam, mußten die Türken ihren Anbruch mit allen Frachten und Konsequenzen wiederholen. Im Verfolg der Zeit wurden die Burgsysteme verstärkt und modernisiert. Demzufolge verlängerte sich auch die Zeit, die der Feind zur Belagerung benötigte. Eine zulängliche Lebensmittel- und Waffenversorgung, als auch die Anwesenheit einer wehrhaften Besatzung wurden zu weiteren wichtigen Vorteilen der Verteidigung im Bezug auf die feindlichen Angriffe.

Bis zum Jahre 1556 ging es vor allem um Aufbau und Organisation der Verteidigung im Rahmen der gegebenen Fundamente und Möglichkeiten, vor allem um Befestigung und Modernisierung von älteren Burgen, Klöstern, Schutzzubjekten, Türmen, strategisch bedeutenden Hochpunkten u.a. Der Hauptinhalt der mit dem Aufbau zusammenhängenden Arbeiten war bei den strategisch bedeutenden Burgen die Angleichung ihrer mittelalterlichen Architektur der neuen Bedingungen der verstärkenden Artilleriebelagerung. Die Wehrsysteme wurden vor allem durch möglichst gut erreichbare Mittel gefestigt und erweitert. An dieser Phase hatten im Rahmen des gesellschaftlichen Strebens um die Anhaltung der türkischen Anstürme noch weltliche und kirchliche Besitzer einen bedeutenden Anteil. Sie haben damals sogar mit dem Herrscher enger kooperiert und im Gesetz wurden die Pflichten bei dem Aufbau und der Verfestigung der Fortifikationen und Verteidigung der ungarischen Burgen klarer deklariert. Ihren Anteil an den Bemühungen um Reorganisation und Verbesserung der Abwehr hatte auch die Tatsache, daß der osmanische Vorgang selbst Niederösterreich, Steiermark und die Anfahrt nach Wien in Gefahr brachte, was automatisch auch den Herrscher zur größten Aktivität an der Verteidigung der in diesem Bereich angestregten Festungslinie bewegte.

Nach dem Jahr 1556 bekam der Ausbau des Verteidigungssystems in Ungarn eine neue Dimension. Es zeigte sich die Nötigkeit eines einheitlichen Verfahrens, und so der neu eingerichtete Hofkriegsrat in Wien trat zu seiner Funktion des Koordinators des Verteidigungssystems an. Die Idee der Verteidigung von Wien und der österreichischen Erbländer wurde zur strategischen Grundkonzeption, der sich auch die Realisation der Wehrsysteme an dem Gebiet von Ungarn, bzw. Slowakei, anpasste.¹⁰ Der Umbau und Aufbau von neuen Fortifikationswerke bekamen eine mehr geschlossene Gestalt und aus fortifikations-technischer Seite erschienen und vermehrten sich vor allem mehreckige Formen. Es wog zwar der altitalienische Stil der Kombination von Holz und Erdbaustoff nach, doch in immer größerem Ausmaß setzten sich neitalienische Glieder der Bastionsbefestigung durch. Die Aufmerksamkeit legte sich auf die strategisch bedeutendere und größere Burgen und Befestigungskomplexe um. In dieser Zeit kam es zum Umbau und zur Modernisierung von Raab, Komárom, Esztergom, Eger und weiteren Festungen.¹¹ Die neue Festungslinie war nicht mehr nur eine Kette von größeren oder kleineren Burgen, sondern schrittweise bildete sich eine mehrfache

Vojenská história

Linie von Festungen und befestigten Städten aus, die tüchtig war, türkische Angriffe und Einbrüche abzufangen, bzw. ihr Vorrücken auch nach der Einnahme der Festungen in der ersten Abwehrlinie zu verzögern. Das System war dadurch rationalisiert, daß zu den einzelnen größeren Burgen auch kleinere Burgen und befestigte Punkte gehörten, die als Vorfelder den Verteidigungs- und Kontrollradius dieser Mutterzentren vergrößerten. Vom Ende der 60er Jahren, als der Herrscher, die zentralen Stellen und der ungarische Landtag füglichere Bedingungen für die Modernisierung der gegentürkischen Burglinie erstellten, dem auch die relativ ruhige Zeit nach dem Drinopel Frieden in die Hände spielte, geriet der Umbau und Aufbau von Festungen größtenteils in den Händen von erfahrenen italienischen Militärbaumeistern. Die Abwehrlagen passten sich in maximalem Ausmaß den neuen Kampfbedingungen an. Bei diesen Renaissanceumbauen ging es vor allem um Prinzip das Kreuzfeuer der Verteidiger zu ermöglichen, die Feuerkraft der Festungen zu vervielfachen, möglichst die Artillerie des Feindes abzurücken. Es wurden flächig große Vorburgen und Vorwerke erstellt, deren Aufgabe war die Zeit der Festungsbelagerung zu verlängern und seine Eroberung durch Feind zu verhindern. Es wurden neue Typen von Ohrmuschelbasteien und Bastionen gebaut, Eingänge und gemauerte Verteidigungszonen angepasst.

Am Ende des 16. und in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts kam es in der Entwicklung des europäischen Militärwesens zu so ernsthaften Änderungen, daß in breiterer Bedeutung manche Fachmänner über eine Revolution im Militärwesen sprechen. Besonders im Bereich der Kampftaktik, Strategie, Ausrüstung und Ausstattung, als auch die Dimension der Kriege und Kriegszusammenstöße selbst kam es zur Änderungen qualitativer Art, die ihre Wirkung auch auf die schützende Ausnutzung der Fortifikationsbauten hatten. Dank dieser Entwicklung änderte sich im Laufe des 17. Jahrhunderts schrittweise die strategische Bedeutung der Burgen und Festungen. Diese verloren ihre seitherige unwiderbringliche militärische Bedeutung und neben den Bürgeroberungen spielten eine immer größere Rolle die offenen Feldschlachten aus.